

Svårt att avgöra etnisk tillhörighet

Den senaste tidens debatt om registrering av etnisk tillhörighet har mest gällt om det är lämpligt eller ej. Men är det genomförbart? Kan man få fram meningsfulla uppgifter? Ett historiskt exempel kanske inspirerar till eftertanke. Det handlar om de senaste hundra årens försök att definiera samer.

Av Lennart Lundmark

Under 1800-talet skulle församlingsprästen göra en anteckning om "främmande stam" i kyrkboken. I nordligaste Sverige skilde han på samer, finnar och svenskar genom att utgå från det språk som användes i hushållet.

När rasteorier börjat gå under beteckningen "vetenskap" ville en del svenska folkräknare införa ett nytt sätt att skilja de så kallade folkstammarna från varandra. I en artikel i Statistisk tidskrift 1913 påpekades att man inte längre kunde förlita sig till enbart språket. Samer hade i stor utsträckning övergått till att tala svenska eller finska. Men därmed hade de inte bytt folkstam.

I folkräkningen 1920 hävdade SCB att statistiken över lappar utgick från "rasen". I vissa fall hade folkräknarna tvingats ta hänsyn till vilket språk personen talade. Men det ansågs inte ha någon betydelse vad gällde samer eftersom "rasegendomligheter eller det nomadiserande levnadssättet i allmänhet entydigt anger deras verkliga härstamning". Det motsägs redan några sidor längre fram av uppgiften att drygt hälften av samerna har sin utkomst av annat än rennäring, framför allt jordbruk.

Hellappar och halvlappar

Samerna begåvades med ett nytt "stambegrepp" i folkräkningen 1930. Nu

delades de in i hellappar och halvlappar. Att kvinnor hade mindre betydelse som etnisk markör var självklart. Om båda föräldrarna var kyrkobokförda som födda i en lappby blev man hellapp, om bara fadern var det blev man halvlapp av lapsk stam, om enbart modern var född i lappby blev man halvlapp av annan stam.

Men folkräknarna tvingades komplettera med en särskild språkundersökning och "med de personer som pastor visste eller förmodade vara av lapsk eller finsk härkomst eller ha lapskt eller finskt språk". Det var samma metod som använts på 1800-talet.

Sedan kopplades Rasbiologiska institutet in. Dess statistiker Sten Wahlund menade att om fadern var svensk och modern lapp skulle barnet klassas som svensk-lapp. Om fadern var svensk-lapp och modern lapp-svensk (dvs. med lapsk fader) skulle barnet räknas som svensk-lapp. Men om fadern däremot var lapp-svensk och modern svensk-lapp skulle barnet klassas lapp-svenskt. Wahlund undvek att diskutera följderna av att dra in ytterligare en generation i kalkylerna. Finnarna hade försvunnit ur resonemanget, de hade gjort det för komplicerat.

Särskild lappräkning

Wahlunds klassificeringar tillämpades aldrig och när SCB gjorde folkräkning 1945 hade intresset för att urskilja folkstammar blivit knäckt av världshändelserna. För att i någon mån suddas ut förvirringen från 1930-talet gjordes 1945 en särskild lappräkning. Den utgick från vilka som hade samiska som hemspråk och vilka som var renskötselberättigade enligt 1928 års renbeteslag. De som uppfyllde något av dessa villkor kallades lappbefolkningen, men nu med tillägget att därmed icke avsågs "en med hänsyn

till raskarakteren avgränsad del av befolkningen".

Medan SCB bollade med lapp-svenskar och svensk-lappar hade ett helt annorlunda sätt att definiera samer börjat ta över. Det utgick från renskötseln. Även i dag används ibland försörjningssättet som ett av kriterierna på en etnisk grupp. I FN:s definition av så kallade ursprungsbefolkningar ingår att deras "ekonomiska förhållanden" ska skilja dem från andra grupper.

I Sverige blev renskötseln utslagsgivande därför att även näringspolitiken hade influerats av rasismen. Kring år 1900 ansågs samer tillhöra en underlägsen ras som endast kunde klara av renskötsel. Därför var det viktigt att hålla dem kvar i den näringen och förhindra att de "civiliserades".

Samerna betedde sig inte som politiker ville. Snart konstaterade utredningar att många, kanske majoriteten, av samerna ägnade sig åt annat än renskötsel. Den enklaste utvägen för myndigheterna blev då att låta näringen avgöra. De som inte ägnade sig åt renskötsel ingick inte i gruppen "lappar".

Principerna preciserades i 1928 års renbeteslag. Där fastslogs:

- 1) "Lapp" är den som har renskötselrätt.
- 2) Endast den vars närmaste förfäder varit enbart renskötare får ha renskötselrätt.
- 3) Samer utan renskötselrätt skall betraktas som "övrig befolkning".

Om en kvinna med renskötselrätt gifte sig med en man utan renskötselrätt förlorade hon renskötselrätten. (Män behöll renskötselrätten vem de än gifte sig med. Denna lag var i kraft till 1971.)

Samiska protester

Den snävt näringsbaserade definitionen av "lapp" ledde till att samer protesterade, särskilt sedan det från senare delen

Sameting

Val till sametinget hålls vart fjärde år. Vid sametingsvalet 2001 var 6 701 samer registrerade i röstlängden. Valdeltagandet var 65 procent.

av 1960-talet blivit angelägnare att markera sin etniska tillhörighet. Följden har blivit en del omformuleringar av allmänna grundsatser i lagar och förordningar, men grundprinciperna från 1928 lever kvar. Och vilka som ska ha renskötselrätt och få bli medlemmar i en sameby leder till konflikter både bland samerna och mellan myndigheter och samer.

När samerna så småningom fick påverka definitionen av sig själva ville de lägga till även det så kallade subjektiva kriteriet. Det innebär att man också själva uppfatta sig som same. Men enbart det subjektiva kriteriet räcker inte. Vårt sätt att uppfatta etnicitet accepterar inte att man blir same bara för att man säger: "Jag vill vara same." Fler villkor måste till. De som legat närmast till hands är som vanligt språket och härstamningen.

Sametingets valnämnd avgör?

Om man i dag ska försöka definiera en same är det bästa sättet att utgå från om personen i fråga har rätt att delta i valen till Sametinget. Reglerna för det finns fastslagna i sametingslagen och samerna har själva haft inflytande över hur reglerna ser ut. Villkoret är att man ska anse sig vara same. Dessutom ska man

▲ *Sametinget i 1:a kammarsalen i Riksdagen i Stockholm 24 februari 2004. Närmast kameran ses Sametingets styrelseordförande Lars Anders Baer. Årets Sameting, den 21–24 februari, var historiskt. För första gången höll norska, finska och svenska Sametinget sina respektive plenum på samma ort.*

själv, ens föräldrar, far- eller morföräldrar ha haft samiska som språk i hemmet. Även att ens föräldrar varit upptagna i röstlängden till sametinget ger rösträtt.

Men inte heller detta är någon problemfri definition av etnisk tillhörighet. Sametinget har en valnämnd som övervakar röstlängden. Dit riktas gång på gång överklaganden. En del vill vara med i röstlängden, men har fått avslag. Andra menar att vissa som egentligen inte är samer bör uteslutas ur längden.

Det som skiljer dagens definition från 1800-talets är att språkkraven blivit lindrigare eftersom även två tidigare generationer kan räknas in. Dessutom har man lagt till ett subjektivt kriterium. Men fortfarande är gränserna för gruppen samer otydliga.

Svårt att definiera

Forskningen har producerat många hyllmeter text med teoretiska utläggningar om hur man ska definiera och avgränsa en etnisk grupp. Dessvärre har den inte kommit ens i närheten av någon allmänt accepterad slutsats. Teorierna har bara fött nya teorier.

Om vi ser till de historiska exemplen kan man lära sig åtminstone två saker.

1) Det är sällan särskilt svårt att definiera

den urtypiska kärnan i en etnisk grupp. 2) Identiteterna är så tvetydiga och omstridda ute i kanterna att man aldrig kan precisera dess totala storlek. ●

Lennart Lundmark är docent i historia och arbetar med forskning och kulturjournalistik.

Lästips

Lennart Lundmark: Lappen är ombytlig, ostadig och obekvämt. Svenska statens samepolitik i rasismens tidevarv. Norrlands universitetsförlag 2002.

Ulf Mörkenstam: Om "Lapparnes privilegier". Föreställningar om samiskhet i svensk samepolitik 1883–1997. Stockholm studies in politics 67, 1999.

Sametingets hemsida:
www.sametinget.se